

РОЛЬ М.М. РАЄВСЬКОГО В СТАНОВЛЕННІ І РОЗВИТКУ САДІВНИЦТВА КРИМУ В ХІХ СТОЛІТТІ

Коломієць Наталія Дмитрівна, кандидат сільськогосподарських наук, провідний науковий співробітник, Державна наукова сільськогосподарська бібліотека, Київ.

Анотація

У світлі зародження садівництва на Україні у ХІХ столітті піднімається питання відродження із забуття та розкриття імен піонерів-засновників кримського садівництва. Недостатність знань із садівництва, невідрегульованість інфраструктури, відсутність ринків збуту стримували розвиток цієї науки. Потрібні були люди, які власним прикладом і за допомогою власних можливостей сприяли б підняттю південноукраїнського садівництва на новий, кращий рівень. Одним із таких основоположників був садівник, дослідник, державний діяч та популяризатор знань М. М. Раєвський. У статті розкривається його різнобічна діяльність та оцінюється його внесок в розвиток садівництва Криму в ХІХ столітті.

Ключові слова: М. М. Раєвський, садівництво, посібник, Департамент загальних справ, Департамент землеробства, Імператорське російське товариство садівництва, Російське товариство плодівництва.

ВСТУП

Садівництво є, без сумніву, одна з найважливіших галузей сільського господарства. У ХІХ столітті садівництво південної України знаходилося ще тільки в стані зародження. «Нестача в народі знань із садівництва, невміння взятись за справу, відсутність значних місцевих ринків для збуту фруктів при нестачі належного сполучення, слабкий економічний розвиток країни, взагалі невисокий рівень добробуту та обмеженість потреб народу», – ось головні причини, які стримували розвиток російського садівництва в ХІХ столітті.

Так охарактеризував стан цієї галузі М. М. Раєвський – державний діяч, садівник, дослідник та популяризатор знань з плодівництва, з ім'ям якого тісно пов'язаний історичний розвиток садівництва в Криму. На жаль, про цю видатну постать залишилось дуже мало відомостей [1; С. 104].

МЕТА РОБОТИ

Тому метою даної статті було відтворити прогалини в біографії видатного українського вченого та дослідити внесок його в розвиток садівництва в Криму ХІХ століття.

РЕЗУЛЬТАТИ (основний текст роботи)

Михайло Миколайович Раєвський, син генерал-лейтенанта Миколи Миколайовича Раєвського, народився в м. Керч 15 лютого 1841 року. Після смерті батька, він провів більшу частину свого дитинства з матір'ю і старшим братом в Італії, Франції та Англії, а з 15-річного віку виховувався в Москві, під наглядом знаменитого професора Грановського; там же він закінчив свою вищу освіту першим кандидатом Московського Університету з математики.

У студентські роки він серйозно захоплювався астрономією і з університетським другом М. А. Хандріковим, який став відомим астрономом, відвідав обсерваторії Лондона, Парижа і Риму, мріяв серйозно зайнятись наукою. Але життя розпорядилось інакше. Родич Раєвських, князь Яшвіль, який командував у той час Лейб-Гусарським полком, нагадуючи Михайлу Миколайовичу і брату його Миколі Миколайовичу про військові доблесті їх діда й батька, спонукав обох братів вступити в полк. Вони вступили до Лейб-Гвардії Гусарського Його Величності полку 11-го квітня 1863 року. Із завзяттям Михайло Миколайович віддався військовій справі.

М. М. Раєвський (1841-1893)

У вільний від службових занять час М. М. Раєвський працював над різними питаннями по сільському господарству, особливо його хвилювало виноградарство і виноробство. У 1872 р. Імператорське товариство любителів антропології, природознавства і етнографії, що було утворене при Московському університеті, присудило М. М. Раєвському золоту медаль за «Дуже хороші червоні і білі кримські вина». Це стало своєрідним весільним подарунком йому, тому що в кінці 1871 року М. М. Раєвський одружився на фрейліні Імператорського двору, княжні Марії Григорівні Гагариній [2].

У 1876 році він став флігель-ад'ютантом в свиті Його Величності і був відряджений для занять в Головному Штабі і у Вченому Комітеті Військового Міністерства. У 1877 році він супроводжував Імператора Олександра II на театр військових дій, неодноразово відзначався при рекогносцировці і перестрілках за Дунаєм і отримав золоту зброю «за хоробрість».

Крім того, у 1880 році ним була складена серйозна праця, яка стосувалася водного питання в Криму. Не дивно, що, отримавши майже одночасно пропозицію командувати полком і запрошення міністра державного майна зайняти посаду директора Департаменту загальних справ, Михайло Миколайович віддав перевагу останньому і весь віддався новому роду діяльності. Але й при складній адміністративній роботі він знаходив час удосконалювати свої пізнання, особливо ж в галузі плідництва.

У 80-ті роки XIX століття в південній Україні існувала велика потреба в садівничій літературі, посібниках з розведення садів для різних ґрунтово-кліматичних умов. З метою заповнити прогалину в російській, тоді ще дуже небагатій, плідничій літературі і принести посильну користь улюбленій справі, в 1882 році М. М. Раєвським була видана, під заголовком «Плодовая школа», перша частина посібника, присвячена вирощуванню фруктових дерев в розпліднику. На засіданні Імператорського російського товариства садівництва від 25 вересня 1882 року (протокол № 284) було повідомлено про отримання від Департаменту землеробства та сільськогосподарської промисловості 31-го екземпляра видання М. М. Раєвського «Плодовая школа», з яких 20 екземплярів призначались для безплатної роздачі малозабезпеченим і зацікавленим садівникам [3; С. VII-X].

Пізніше, в 1884 році була надрукована друга частина посібника – «Плодовый сад», в яку увійшли: викладення правил догляду за плодовим садом, розгляд ворогів і хвороб фруктових дерев і опис способів збору, збереження й упакування плодів. Ця книга була складена в Департаменті землеробства і сільської промисловості Міністерства державного майна при допомозі члена Російського ентомологічного товариства В. І. Філіп'єва. А в наступних виданнях обидві ці частини злилися в одну книгу, під заголовком «Плодовая школа и плодовый сад», яка перевидавалася сім разів [4; 375 с.]. Це був підручник з садівництва для студентів, який був затверджений для всіх навчальних закладів Міністерства держмайна.

М. М. Раєвський не тільки сам популяризував культуру садівництва, а й всіляко підтримував інших у цій нелегкій справі. Так, у 1882 році головний садівник Імператорського Нікітського ботанічного саду Е. К. Клаусен у своїй статті «Необходимость составления руководства о плодовых деревьях для южной России и способ приведения этого предприятия в исполнение» висловлює подяку директору Імператорського Нікітського ботанічного саду А. І. Базарову, його величності генерал-майору М. М. Раєвському і редактору «Вестника садоводства, плодоводства и огородничества» П. П. Успенському за моральну підтримку і допомогу в постачанні фактичного матеріалу для написання посібника з садівництва [5; С. 421-427].

У 1883 році Михайло Миколайович був призначений директором Департаменту землеробства, де він отримав можливість ще більше висловити свої пізнання і любов до сільського господарства. За час його керівництва Департаментом (1883 і 1884 роки) було видано «Нормальне положення про нижчі сільськогосподарські школи»; розпочато видання підручників зі спеціальних предметів для землеробських училищ: проведений огляд садових навчальних закладів і вироблені підстави для їх переформування, почалися систематичні відрядження за кордон молодих людей, які закінчили землеробські училища і Петровську Академію, для вивчення садівництва, виноградарства та виноробства, з метою підготувати їх до заняття на викладацьких та інших спеціальних посадах; проведено дослідження садівництва; звернуто увагу на казенні плодіві розплідники і на поповнення їх належним матеріалом; вжиті заходи до введення в Росії ягідного виноробства і раціональної сушки плодів і овочів; споряджена експедиція для дослідження скотарства в Росії; розпочато проведення в Харкові дослідів запобіжного щеплення вівцям сибірської виразки; проведено дослідження з питання про користування проточними водами в Криму і багато іншого.

Однак, вже в 1885 році Михайлу Миколайовичу довелося через хворобу улюбленої дочки відмовитися від посади директора Департаменту Землеробства і оселитися в своїх маєтках на південному березі Криму «Карасан» і «Тесселі», де він провів наступні шість зим.

У 1884-1885 роках Михайло Миколайович став ініціатором будівництва Свято-Преображенського храму в Нікітському ботанічному саду. В умовах бездоріжжя, відсутності будівельних матеріалів двоповерхова будівля була побудована було всього за 18 місяців. У вересні 1885 року дзвін храму, спорудженого перед головним входом в ботанічний сад, закликав усіх вихованців Нікітського училища та жителів довколишніх сіл здійснити богослужіння [6].

Будучи призначеним членом Ради Міністра, він, залишаючись в Криму, продовжував бути корисним для Міністерства державного майна, звичайно, безоплатно. Так, за дорученням Міністра, він був спостерігачем за Імператорським Нікитським садом і неодноразово ревізував школи землеробства та садівництва в Умані, в Кишиневі та ін. У той же час, володіючи великими маєтками, Михайло Миколайович подавав приклад розмноження лісових і плодкових насаджень; наприклад, він заклав в Київській губернії прекрасний фруктовий сад на 48 десятинах. На території Нерубаєвської лісової дачі, що належала М. М. Раєвському, яка знаходилась в Київській губернії, в Чигиринському повіті із лісових порід вирощували в основному дуб, зустрічались також берест, граб, липа, осика, береза. Розводили також і волоські горіхи [7; С. 323-340].

А на Південному Березі Криму у Форосі, що за мисом Миколи, і зараз знаходиться колишній маєток Раєвських – дача «Тесселі» – це двоповерховий особняк, побудований в 1889 році в стилі класицизму. Він побудований з інкерманського каменю, а облицьований сірим вапняком мозаїчною кладкою.

Дача «Тесселі» потопає в зелені. Ландшафтний парк, розбитий навколо особняка в 1885-1892 рр., став золотою короною цього красивого місця Криму. Тут зібрані рідкісні рослини: суничне дерево, сосна піцундська, ялівець високий, фісташка туполиста, піраканта, іглиця, ладанник. В урочищі, в якому розташовується дача «Тесселі», росте більше 20 видів орхідей, в тому числі дуже рідкісних. У створенні цього парку брали участь художник Ю. Клевер і вчений-садівник Е. Альбрехт.

Після смерті батька Раєвського, маєток «Тесселі» переходить у спадок до його другого сина Михайла, який успадкував від батька любов до ботаніки та садівництва. У 1886 році М. М. Раєвський запросив Ернеста Павловича Ліба (знаменитого садівника з Полтавської губернії) для приведення в порядок його садів та виноградників на південному березі Криму. Невдовзі маєток «Тесселі» став зразковим садом з чудовими колекціями плодкових, хвойних дерев, виноградників і троянд. У 1891 році Михайло Миколайович змушений був залишити Південний Берег через хворобу і оселитися в Царському Селі.

Згідно протоколу № 422 засідання Імператорського російського товариства садівництва від 19 жовтня 1891 року на основі параграфу 30 Статуту було проведено голосування на посаду Президента товариства, причому кандидатом на цю посаду був генерал-лейтенант М. М. Раєвський. Проголосували «за» 72 із 74 членів товариства [9; С. XL].

Незважаючи на недугу, він, поступаючись на прохання членів Імператорського російського товариства садівництва погодився прийняти почесне звання Президента цього товариства. На засіданні Імператорського російського товариства садівництва від 2 листопада 1891 року (протокол № 423) головуєчий віце-президент товариства Н. І. Раєвський прочитав телеграму, отриману із Москви від генерал-лейтенанта М. Н. Раєвського, в якій він просить передати Російському товариству садівництва його глибоку вдячність за честь бути обраним його в Президенти товариства [10; С. XLIII].

Поки тимчасове поліпшення його здоров'я дозволяло йому відвідувати збори Товариства, він був не тільки зразковим головою, а й прекрасним доповідачем (так, за реферат «О плодоводстве в Крыму» Товариство присудило йому премію імені

президента Грейга), встиг внести багато життя в Товариство і поставити на розробку ряд серйозних питань.

На засіданні Імператорського російського товариства садівництва від 29 лютого 1892 року (протокол № 429) головуєчий віце-президент Н. І. Раєвський зачитав листа від Президента товариства М. М. Раєвського про те, що він через хворобу з великою тугою вимушений відмовитись від почесного для нього звання Президента товариства. Зібрання постановило виразити М. М. Раєвському своє співчуття з цього приводу [11; С. XI].

На засіданні Імператорського товариства садівництва 13 березня 1893 року невтомний дослідник М. М. Раєвський зробив повідомлення «По поводу о подрезке плодовых деревьев при посадке» [12; С. LXI-LXVI]. Висновком було твердження, що сильні саджанці груш та яблунь потребують тільки підрізання коренів, але спокійно відносяться до підрізання крони. Сильним саджанцям кісточкових порід можна без шкоди для їх приросту підрізати також і крону. Крім того, в зв'язку з суворими умовами минулої зими для вияснення властивостей і розмірів завданої шкоди садам Правління товариства запропонувало «Програму питань Імператорського російського товариства садівництва про вплив зими 1892-1893 року на садову рослинність» для збору інформації від місцевих садовласників.

У той же час Михайло Миколайович з живим співчуттям поставився до зароджуваного тоді Російського товариства плодівництва і став одним із двадцяти чотирьох членів-засновників, що підписали Статут нового товариства і клопотання про його затвердження. Окрім нього, засновниками Російського товариства плодівництва стали: П. О. Васильчиков, В. І. Вешняков, І. І. Воронцов-Дашков (граф), Л. Д. Вяземський (князь), К. М. Гарткевич (член Правління), П. І. Глухівський (скарбник), В. О. Грейг, О. С. Долгорукий (князь), П. П. Дурново, О. Г. Кноррінг, М. М. Корф (барон), І. І. Куріс, Д. П. Малютін, М. К. Міщенко, Ю. С. Нечаєв-Мальцев, О. Ф. Рудзький та ін. [13; С. 32-34].

Незабаром сторінки журналу «Плодівництво», що став органом Російського товариства плодівництва, прикрасилися повідомленнями М. Н. Раєвського; в 1892 році була надрукована його стаття: «Из двенадцатилетних наблюдений над плодоводством южного берега Крыма».

Стаття М. М. Раєвського «Враги плодового сада» друкувалась в журналі «Вестник русского сельского хозяйства» протягом 1893 року [14; С. 187-189].

У серпні 1893 року Михайла Миколайовича одужав настільки, що він зважився провести осінь на Південному Березі, в родовому маєтку «Тесселі». Тут, де кожне дерево було йому знайоме і ним самим посаджено, він з захопленням зайнявся садівництвом і виноробством і наче ожив, але ненадовго. Хвороба (малярія) знову дала про себе знати, і тому він поспішив виїхати з усією сім'єю з Криму. Але Михайлу Миколайовичу не судилося повернутися додому: у Севастополі, 10 жовтня 1893 року, смерть вразила його після триденних страждань.

ВИСНОВКИ ТА НАПРЯМИ ПОДАЛЬШОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

У результаті вищевикладеного можна зробити висновок, що для з'ясування цілісної картини розвитку галузі садівництва в Україні від витоків до сьогодення варто відроджувати здобутки минулого та незаслужено забуті імена діячів, їхні вагомні внески на благо рідної вітчизни. По праву М. М. Раєвський (садівник, дослідник, популяризатор знань) відноситься до українських піонерів-садівників.

Посібник «Плодовая школа и плодовый сад» витримає випробування часом і виявився настільки вдалим, що на багато років залишався настільною книгою як для початківців, так і садівників-практиків. Результатом його діяльності в якості директора Департаменту землеробства та президента Імператорського російського товариства садівництва було поширення в Україні сільськогосподарської освіти й піднесення вітчизняного садівництва на новий, вищий рівень.

Література

1. Раевский М. Н. // Энциклопедический словарь / под ред. К. К. Арсеньева. – Т. XXVI: Рабочая книжка – Резолюция. – СПб.: Тип. акц. о-ва «Издат. дело, бывшее Брокгауз-Ефрон», 1899. – С. 104.
2. Раевский М. Н.: виноградарство и виноделие в Крыму [Электронный ресурс] // Люди Крыма. – Режим доступа : [\[http://krimea.info/lyudi-kryma/raevskij-m-n-vinogradarstvo-i-vinodelie-v-krymu.html\]](http://krimea.info/lyudi-kryma/raevskij-m-n-vinogradarstvo-i-vinodelie-v-krymu.html). – Загл. с экрана.
3. Протокол № 284 собрания 25 сентября 1882 года // Вестник садоводства, пловозводства и огородничества. – СПб.: Изд. К. Риккера; А. Ф. Девриена, 1882. – (ноябрь). – С. VII-X.
4. Раевский, М. Н. Плодовая школа и плодовый сад : руководство к культуре плодовых деревьев в южной половине России / М. Н. Раевский ; ред. А. Гагарин. – 7-е изд., испр. и доп. – СПб. : Изд. А.Ф. Девриена, 1914. – 375 с.
5. Клаусен Э. Необходимость составления руководства о плодовых деревьях для южной России и способ приведения этого предприятия в исполнение / Э. Клаусен // Вестник садоводства, пловозводства и огородничества. – СПб.: Изд. К. Риккера; А. Ф. Девриена, 1882. – № 7 (август). – С. 421-427.
6. [Раевский М. Н.: строительство Свято-Преображенского храма в Никитском ботаническом саду](http://krimea.info/lyudi-kryma/raevskij-m-n-vinogradarstvo-i-vinodelie-v-krymu.html) [Электронный ресурс] // Люди Крыма. – Режим доступа : <http://krimea.info/lyudi-kryma/raevskij-m-n-vinogradarstvo-i-vinodelie-v-krymu.html>. – Загл. с экрана.
7. Матыскин Г. Нерубаевская лесная дача / Г. Матыскин // Сельское хозяйство и лесоводство. – СПб., 1882. – № 7 (август). – С. 323-340.
8. Дача в Тессели [Электронный ресурс] // Форос: отдых в Крыму. – Режим доступа : <http://www.foroc.com/about/tesseli.html>. – Загл. с экрана.
9. Протокол № 422 заседания Импер. рос. о-ва садоводства 19-го октября 1891 года // Вестник садоводства, пловозводства и огородничества. – СПб., 1891. – № 8 (октябрь). – С. XL.
10. Протокол № 423 заседания Импер. рос. о-ва садоводства 2-го ноября 1891 года // Вестник садоводства, пловозводства и огородничества. – СПб., 1891. – № 11 (ноябрь). – С. XLIII.
11. Протокол № 429 заседания Импер. рос. о-ва садоводства 29-го февраля 1892 года // Вестник садоводства, пловозводства и огородничества. – СПб., 1892. – № 2 (февраль). – С. XI.
12. Раевский, М. Н. По вопросу о подрезке плодовых деревьев при посадке (сообщение М. Н. Раевского в заседании Императорского общества садоводства 13 марта 1893 года) / М. Н. Раевский // Записки Императорского общества сельского хозяйства южной России. – 1893. – № 5. – С. LXI-LXVI.
13. Состав Российского общества пловозводства на 1 января 1892 года // Пловозводство. – СПб., 1890. – № 3 (март). – С. 32-34.
14. Раевский М. Н. Враги плодового сада / М. Н. Раевский // Вестник русского сельского хозяйства. – 1893. – №11. – С. 187-189.

REFERENCES

1. Raevskij M. N. (1899), “Encyclopedic dictionary”, under K. K. Arsenyev's edition, T. XXVI: The working book – the Resolution, Tipografija akcionernogo obshhestva “Izdatel'skoe delo, byvshee Brokgauz-Efron”, SPb., p. 104.
2. “Raevskij M. N.: wine growing and winemaking in the Crimea”, People of the Crimea, [<http://krimea.info/lyudi-kryma/raevskij-m-n-vinogradarstvo-i-vinodelie-v-krymu.html>].

3. "Meeting protocol No. 284 on September 25, 1882", Vestnik sadovodstva, plodovodstva i ogorodnichestva, 1882, SPb., P. VII-X.
4. Raevskij, M. N. (1914) "Fruit school and orchard: the management to culture of fruit-trees in the southern half of Russia", redaktor A. Gagarin, the 7-th edition corrected and added, Izdanie A. F. Devriena, SPb., 375 p.
5. Klausen Je. "Need of drawing up the management about fruit-trees for the southern Russia and a way of reduction of this enterprise in execution", Vestnik sadovodstva, plodovodstva i ogorodnichestva, Izdanie K. Rikker; A. F. Devriena, 1882, SPb., p. 421-427.
6. "Raevskij M. N.: construction of Sacred Preobrazhenskoye of the temple in the Nikitsky botanical garden", People of the Crimea, [http:// krimea.info/lyudi-kryma/raevskij-m-n-vinogradarstvo-i-vinodelie-v-krymu.html](http://krimea.info/lyudi-kryma/raevskij-m-n-vinogradarstvo-i-vinodelie-v-krymu.html).
7. Matyskin G. "Nerubayevsky forest giving", Sel'skoe hozjajstvo i lesovodstvo, 1882, SPb., p. 323-340.
8. "Giving in Tesseli", Foros: rest in the Crimea, <http://www.foroc.com/about/tesseli.html>.
9. "The protocol No. 422 of meeting of Imperial Russian society of gardening of October 19-th, 1891", Vestnik sadovodstva, plodovodstva i ogorodnichestva, 1891, SPb., No. 8 (October), p. XL.
10. "The protocol No. 423 of meeting of Imperial Russian society of gardening of November 2nd, 1891", Vestnik sadovodstva, plodovodstva i ogorodnichestva, 1891, SPb., No. 11 (November), p. XLIII.
11. "Protocol № 429 meeting of the Imperial Society of Russian gardening from 29th February 1892 year", Vestnik sadovodstva, plodovodstva i ogorodnichestva, 1892, St. Petersburg, № 2 (February), p. XI.
12. Raevskij, M. N. "On the issue of undercutting of fruit-trees when landing (M. N. Rayevskogo's message in meeting of Imperial society of gardening on March 13, 1893)", Zapiski Imperatorskogo obshhestva sel'skogo hozjajstva juzhnoj Rossii, 1893, № 5, p. LXI-LXVI.
13. "Structure of the Russian society of fruit growing for January 1, 1892", Plodovodstvo, 1890, SPb., No. 3 (March), p. 32-34.
14. Raevskij M. N. "Enemies of an orchard", Vestnik russkogo sel'skogo hozjajstva, 1893, No. 11, p. 187-189.

Коломиец Н. Д. РОЛЬ Н. Н. РАЕВСКОГО В СТАНОВЛЕНИИ И РАЗВИТИИ САДОВОДСТВА КРЫМА В XIX ВЕКЕ.

Освещается деятельность садовника, испытателя, государственного деятеля и популяризатора наук Н. Н. Раевского и его вклад в развитие садоводства Крыма в XIX веке.

Ключевые слова: Н. Н. Раевский, садоводство, руководство, Департамент общих дел, Департамент земледелия, Императорское российское общество садоводства, Российское общество плодководства.

Kolomiets N. D. THE ROLE OF THE M. RAJEWSKI IN THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF GARDENING CRIMEA IN THE XIX CENTURY.

In light of the emergence of Horticulture in Ukraine in the XIX century raised questions revival from oblivion and to know the pioneer founders of the Crimean gardening. Lack of knowledge of gardening, nevidrehulovanist infrastructure, lack of markets hindered the development of this science. We needed people who by their example and by their capacity would contribute to raising South gardening to a new and better level. One of the founders was a gardener, researcher, statesman and popularizer of knowledge M. Rajewski. The article describes its versatile activities and estimated its contribution to the development of horticulture Crimea in the XIX century.

Keywords: M. Rajewski, gardening, Guide, Department of General Affairs, Department of Agriculture, Imperial Russian Society of Horticulture.

Рецензент: **Мадь Я.**, доктор сільськогосподарських наук

Стаття подана
10.04.2012